

Частина 2. ВИБІР В УМОВАХ ЕКСТРЕМИ

Обґрунтування та особливості проведення

Метою цієї частини заняття є стимулювання дискусії про відповідальність за власний вибір через ознайомлення слухачів з різними типами реакцій на масове вбивство свідків подій. Не лише жертви (як у першій частині заняття) чи організатори убивств можуть розкрити конкретику геноциду, а й прості свідки масового вбивства, які, як вважає П. Дебуа, несуть на собі нестерпний тягар спогадів. Як зауважує автор, *«масові вбивці знають, що свідків будуть слухати, але найчастіше їм не будуть вірити. Іншою зброєю вершителів геноциду є байдужість. Я переконаний у тому, що в часи геноциду багато хто спить спокійно, якщо знає наперед, що його точно не вбиватимуть...»*²³.

Матеріал, що пропонується у цій частині заняття, та добірка відео-свідчень є емоційно вражаючими. Педагог має стимулювати учасників заняття відійти від одного лише очевидного засудження і пошуку «простих» рішень щодо тих, хто тим або іншим чином причетний до масового знищення людей. Не пошук винних, а глибше розуміння відповідальності за власний вибір має стати головним педагогічним завданням.

Вірогідно, під час обговорення виникне потреба звернутися до теми пропаганди у нацистській Німеччині у довоєнний період та до психологічного тиску на цивільне населення на окупованих радянських територіях. Питання антисемітизму та нацистської пропаганди заслуговують на окреме заняття, що не є частиною даних навчально-методичних матеріалів. Однак викладач в разі потреби знайде потрібний матеріал, зокрема візуальний, що має поглибити розуміння учасниками заняття шляхів тотального наступу на право на життя²⁴.

²³ Дебуа П. Хранитель спогадів. – С. 75–77.

²⁴ Можна скористатися матеріалами навчальних посібників: Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 рр. – К.: Генеза, 2004 (§45, 47, 48, 49); Виховуємо людину і громадянина. – Дрогобич, 2006 (Розділ 2); Назустріч пам'яті. – К., 2007 (тема 4); Гитлеровская пропаганда юдофобии в прокламациях и карикатурах. – К., 2005 тощо.

Для розуміння глибини психологічних проблем персонального вибору, що стали вивчатися гуманітаріями після досвіду Голокосту, викладачу варто ознайомитися перед заняттям з результатами експерименту С. Мілгрема й основою теорії когнітивного дисонансу (див.: Матеріали для вчителя). Питання про колаборацію та про ставлення суспільства загалом до ідеологічного виправдання та «обґрунтування» масових убивств має спонукати учасників заняття до роздумів про межі морального релятивізму, про персональну відповідальність та її тягар, про важливість колективного неприйняття антигуманних ідей та закликів, про відповідальність суспільства й народу загалом, про знання чи незнання наслідків того чи іншого вибору.

ХІД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Цілі 2 частини заняття

- ознайомлення з реакцією місцевих жителів на акції масового вбивства єврейського населення
- стимулювання дискусії про відповідальність за власний вибір

Ключові слова та поняття

Колаборація, антисемітизм, праведництво, моральна дилема, вибір, відповідальність

Методичні прийоми

Аналіз відеосвідчень, документів, робота в малих групах, дискусія за методом «займи власну позицію»

Обладнання

Екран, проектор, DVD-плеєр або комп'ютер

Час

75–90 хв. навчального часу

Крок 1 (5-10 хв.)

Нагадайте учасникам заняття кількість знищених євреїв у Європі та в Україні. Запитайте, яким чином нацистам вдалося реалізувати свої плани, які методи вбивства вони використовували. Якщо учасники будуть вживати поняття «гетто», «концтабори» – повідомте, що про ці форми знищення євреїв поговорите пізніше. Запитайте, що учасники можуть сказати про Бабин Яр. Можливо, дехто зможе назвати місця, пов'язані саме з масовими розстрілами євреїв у інших регіонах України. Нагадайте, якщо аудиторія сама не назве цих фактів, що у перші дні зайняття німецькими військами Києва на околицях протягом двох днів було вбито більше тридцяти тисяч євреїв. Можна для підсилення емоційного ефекту написати на дошці чи аркуші таке:

19 вересня 1941 р. – вступ німецької армії до Києва.

29–30 вересня – розстріл у Бабиному Яру 33 771 євреїв²⁵.

За необхідності та наявності навчального часу нагадайте суть «остаточного розв'язання єврейського питання».

Крок 2 (25-30 хв.)

Попросіть учасників заняття пригадати головний акцент частини 1 та назвати вказаних там учасників подій, що їх описували свідки. Можна письмово зафіксувати цей перелік: жертви, вбивці, спостерігачі, вільні чи мимовільні співучасники. Нагадайте назву виставки П. Дебуа «Голокост від куль: масовий розстріл євреїв в Україні у 1941–1944 рр.».

Запропонуйте учасникам заняття таблицю 1 (додаток 2) із закритою лівою частиною. Можна приготувати копії цієї таблиці без її назви і роздати в пари чи малі групи, згорнувши аркуш паперу надвоє, або вивести дані таблиці на екран чи заздалегідь приготувати аркуші розміром А1 (також лише праву частину для ознайомлення). Попросіть ознайомитися з переліком занять та професій. Запитайте, яким є

²⁵ Офіційні дані нацистів (див.: Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах / Сост. А. Круглов. – К., 2002. – С. 77.). Якщо викладач відчуває потребу, то у дорослій аудиторії можна показати фотографії масових розстрілів та їхніх результатів. Категорично не рекомендується працювати з такими фотографіями жертв з підлітками через великий психотравматичний ефект.

стосунок цих людей до війни. Можливо, лунатимуть відповіді, що це хтось із жертв або спостерігачів. Найбільш уважні можуть побачити назви «пастор», «СД», «радник міністерства внутрішніх справ». Запропонуйте відкрити ліву частину таблиці. Повідомте, що це список обвинувачених у нацистських злочинах проти людяності на одному з 12 так званих «малих» нюрнберзьких процесів – члени айнзацгруп.

Надайте інформацію про айнзацгрупи (додаток 2, текст 4). Покажіть карту руху айнзацгруп (карта 4).

 Проведіть обговорення (його можна провести у малих групах, залишивши 3–4 хвилини для загального обговорення по колу: від кожної групи – одна відповідь):

- Яким було головне завдання айнзацгруп?
- З кого формувалися айнзацгрупи? Чи знали учасники цих формувань про свої завдання?
- Чи могли члени похідних груп відмовитися від виконання покладених на них завдань?

Викладач під час відповідей на ці запитання має збирати думки, практично не коментуючи.

 Запропонуйте учасникам (можна у ті самі малі групи) текст 5 та текст 6 Додатку 2. Проведіть подальше обговорення, повернувшись до тих самих запитань:

- З кого формувалися айнзацгрупи? Чи знали учасники цих формувань про свої завдання?
- Чи могли члени похідних груп відмовитися від виконання покладених на них завдань?
- Що нового додають тексти 5 і 6 у розуміння відповідальності за вчинені злочини? Яка роль «маленької людини» в історії?

Зверніть увагу на те, що айнзацгрупи виконали свої злочинні функції на радянській території і тому були розформовані, а їхній особистий склад був скерований на інші завдання, визнані неефективними та розпущені у 1942 році. На дошці чи аркуші паперу напишіть: *Аушвіц, Треблінка, Собібор, Белжец, Майданек*. Запитайте, що учасники знають про ці географічні назви. Повідомте, що з цими назвами пов'язано існування «таборів смерті» – спеціально збудованих об'єктів, де методом конвеєру впродовж 1–2 годин знищувалися привезені партії євреїв та інших в'язнів.

Повідомте також, що «остаточне розв'язання єврейського питання», як нацисти називали плани повного фізичного винищення євреїв

Європи, стало реалізовуватися у такий «технічний» спосіб після Ванзейської конференції у січні 1942 р. Однією з причин відмови від «розстрільного» методу стала ситуація в Україні та в інших окупованих частинах СРСР, тобто великі економічні витрати (кулі, зброя), психологічне навантаження на солдат, що втрачали бойовий дух, потреба в залученні місцевого населення, що не забезпечувала таємності акції та сприяла зростанню опору тощо.

Крок 3 (30-40 хв.)

Зачитайте рядки з книги П. Дебуа:

«...Про спокусу не думати про геноцид добре знають ті, хто його вершить, а також їхні посіпаки. Ця спокуса інтегрується в плани убивць. Можливо, саме тому будь-який геноцид вершиться у супроводі мовчання. Масові убивці знають, що свідків будуть слухати, але найчастіше їм не будуть вірити...»

«Це люди... котрі бачили, що відбувається, але нічого не могли вдіяти... котрі ще й досі запитують себе, винні вони чи невинні, тоді як їм на час тих страшних подій виповнилося шість, сім, вісім або дев'ять років... Сьогодні цим дітям сімдесят п'ять років, і вони хочуть говорити...»

Проведіть обговорення:

- Про кого йдеться у цих уривках?
- Чому, на думку автора, масові убивці добре знають, що свідкам не будуть вірити, а «геноцид вершиться у супроводі мовчання»?
- Хто зі свідків подій і досі запитує себе про власну провину чи невинність?
- Про що ці люди можуть розказати? Чому вони «хочуть говорити»?

Запропонуйте до перегляду відеоряд № 3.

За наявності часу бажано показати усю добірку свідчень до цієї частини заняття. За браком часу варто відібрати ті свідчення, де мова йде про різні категорії свідків та учасників подій – праведників, німецьких солдат та їхніх безпосередніх посібників-поліцаїв, тих, кого забрали на примусові роботи. Якщо дозволяють технічні можливості, наприклад, заняття проводиться у комп'ютерному класі чи учасники мають персональні комп'ютери, можна відібрати свідчення відеоряду 3 з групами свідків і запропонувати їхній перегляд в окремих малих групах з подальшим обговоренням в широкому колі за запропонованими запитаннями.

До початку перегляду чи прослуховування поставте учасникам заняття запитання:

- Про кого йдеться у спогадах, яким чином ці люди дотичні до трагедії?
- Чим могли бути зумовлені дії цих людей, якими могли бути мотиви саме такої поведінки, про яку розповідають свідки?
- Як свідки оцінюють свої дії чи дії тих, про кого говорять?
- Чому свідки вирішили розповісти про те, що відбулося стільки років тому?
- Що нового видізналися про моральний вибір людей в екстремальних умовах окупації? Від чого залежить такий вибір?

Під час обговорення цієї частини матеріалу експедиції П. Дебуа виникає питання колаборації. Варто зазначити, що тема колаборації мирного населення з окупаційною владою під час II Світової війни є контроверсійною та болючою. За бажання учасників заняття опрацювати цей контекст теми, варто прочитати фрагмент тексту українського історика Ярослава Грицака «Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни» ([текст 7](#)). Також варто у цьому контексті ознайомитися з думкою дослідниці Клаудії Кунц про німецьке суспільство ([текст 8](#)).

 Проведіть загальне обговорення:

- Чому вивчення історії Голокосту залишається актуальним для сучасного суспільства?
- Яким чином персональні свідчення людей, що були свідками трагедій, впливають на наше розуміння історії?
- Що означає для суспільства «знати» чи «не знати» своє минуле?

За наявності часу та впевненості викладача, що аудиторія готова до дискусії, можна провести її методом «займи позицію», обговоривши таке твердження: «Дії учасника або свідка подій в екстремальних умовах пояснюються обставинами і не залежать від його волі?». Подібні дискусії дають можливість сформулювати низку філософських та етичних проблем, пов'язаних з вибором та відповідальністю за нього. Педагог має постійно пам'ятати, що такого роду дискусія не лише допомагає учасникам осмислювати найважливіші загальнолюдські цінності, а й краще зрозуміти специфіку історичного часу.

Проте існують і ризики того, що учасники будуть емоційно обстоювати власну позицію, не дослухаючись до аргументів інших. Потрібно також враховувати, що йдеться не про повсякденне життя з усталеною системою моральних та етичних норм, а про екстремальний

час, коли окупаційний режим зруйнував усталену систему ціннісних орієнтирів.

Так, наприклад, повна згода з твердженням, що винесене на дискусію, може вести до виправдання дій і колаборантів, і злочинців. Варто нагадати учасникам, що у самому Третьому райху впродовж усього його існування був рух опору, а кілька тисяч євреїв врятувалися завдяки допомозі «інших німців»²⁶. Зверніть увагу учасників дискусії на ту емоційну травму пережитого, яку і десятиліття поспіль відчують свідки, розповідаючи про вимушену участь у актах масових вбивств.

У той же час, повне заперечення зазначеного твердження може призвести до спрощеного розуміння того героїзму, який виявляли тисячі жителів України, надаючи допомогу чи переховуючи євреїв в умовах загрози покарання смертю за такі дії. Варто нагадати міркування Я. Грицака з цього приводу (Додаток 2, текст 7). Інформація про експеримент Мілгрема та теорію когнітивного дисонансу зможе стимулювати дискусію та поглибити розуміння складності проблеми. Педагогу варто створити таку атмосферу обговорення проблеми, коли учасники зможуть усвідомлено піднімати проблему відповідальності за вибір.

Результат такої дискусії може допомогти учасникам на наступному етапі заняття більш вдумливо обговорювати проблему відповідальності за збереження пам'яті.

²⁶ Мадиевский С. А. Другие немцы: Сопротивление спасателей в Третьем рейхе. – М.: ДЕК, 2006. – 112 с.

Для нотаток
